

8. Через анексію Криму Україна втратила контроль над унікальними військовими об'єктами. URL: <https://www.unian.ua/politics/900906-cherez-aneksiyu-krimu-ukrajina-vtratila-kontrol-nad-unikalnimi-viyskovimi-obektami.html>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-398-2-13>

Русначенко А. М.,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії та історії

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ПІД ЗВЕРХНІСТЮ РИМУ

У цій розвідці подаю тільки коротку характеристику відносин Риму і його імперії до Північного Причорномор'я, торкаючись насамперед Херсонесу з його околицями і Боспорського царства. Сучасні археологічні дослідження стали основним підґрунтям викладу, але не тільки. Зосередимось на Херсонесі і його державі й Боспорському царстві.

На рубежі III-II ст. до н.е. Херсонес, заснований в V ст. до н.е., у зовнішній політиці починає орієнтуватися на Понтійське царство [4, с. 200]. Це відбувалося через тиск кримських скіфів. Тож Херсонес уклав договір з Фарнаком в 179 р. до н.е., щоб при необхідності отримати допомогу у боротьбі з варварами. Державний устрій держави-міста був такий: Народні збори і Рада були вищими законодавчими органами влади, виконавчими органами були колегії які регулювали повсякденне життя містян [6, с. 293, 294]. Самі жителі міста ділились на три філи. В 134 р. до н.е. в Херсонесі відновлюється випуск золотих монет. Можливо тоді громадянській общині міста були даровані додаткові права, чи надані кошти. У Криму римські гарнізони з'явилися в 64 р. до н.е. саме в час війни з Мітрідатом VI. Після поразок Мітрідата VI у війнах з Римом, Херсонес як державне утворення попадає під римську зверхність. Тобто- з другої половини I ст. до н.е. і до першої третини II ст. н.е. Ще Юлій Цезар надав Херсонесу статус «вільного» міста-елевтерія. Місто мало підкорятися безпосередньо Риму. Після смерті Цезаря зв'язки з Римом ослабли, Але потім Марк Антоній це право елевтерії у херсонесців забрав, поставивши їх під протекторат Боспора. Відомий археолог Віталій Зубар стверджував ще в 1994 р., що Херсонес таки зумів підтвердити свій попередній статус вже при Октавіані Августі. Місто постійно тоді перебувало під

загрозою нападів скіфів і сарматів. З межі ер можна говорити і про певне поширення іноземних культів у місті, але серед незначної частини населення (майже виключно- римських легіонерів). З 25/24 рр. до н.е. в Херсонесі почалося нове літочислення. Але місто не отримало повної свободи які мали римські громадянські общини. Тісні зв'язки Херсонеса з Босфором збереглися. Цар Боспору Асандр мав зверхність над містом в час свого правління (кін.40-х- поч.20-х рр. до н.е.) [5, с. 78]. В кінці цього правління Асандр суттєво розширив межі своєї держави в Криму.

Але згодом, деякий час, Херсонес стає основним опорним пунктом імперії в Північному Причорномор'ї. На прохання херсонесців легат Мезії Тіберій Плавтій Сільван здійснив похід до Тавриди між 63 і 66 рр., в бойових діях брали участь і солдати морської піхоти з кораблів Равенської екскадри. Сільван розбив основні сили скіфів, розбив варварів-сарматів та їхніх союзників і таким чином ліквідував загрозу місту [1, с. 30.]. Також римські війська були на березі Південного Криму і створили опорний пункт на місі Ай-Тодор. Тоді ж римляни здійснили ряд операцій в Південно-Західному і Північно-Західному Криму. Це були десантні операції з кораблів вже згаданої екскадри.

У середині II ст. до Херсонеса ввійшла римська залога, мабуть солдати V Македонського легіону, і він став центром римської військової присутності в Тавриді, що зумовило стабілізацію обстановки навколо міста та його нове економічне піднесення. Навколо Херсонеса було створено кілька пунктів дислокації римських військ. В самому місті був розташований римський гарнізон, базуються римські військові кораблі, знаходиться ставка римського військового трибуна, що командував всіма військами Таврики.

В Херсонесі та окрузі розміщувалися частини I Італійського, V Македонського, XI Клавдієвого легіонів, допоміжні підрозділи (когорти) та частини Мезійського Флавієвого флоту, командували ними трієрархи (рівень центуріона) і, можливо й навархи (командували загонами з 10–15 суден). Основним місцем розташування римських військ у Херсонесі була територія цитаделі. Командиром всіх римських військ в Тавриді був трибун I Італійського легіону.

Матеріальна і духовна культура Херсонеса й округи після приходу римських легіонів, залишалася в основному грецькою, але був помітний і римський вплив, пов'язаний з розташуванням там римських військ. В.Зубар вважав, що романізації піддалися не більше 10% населення, з вищих верств. Римляни розташовувалися ще в Хараксі, де був гарнізон і в II ст. Спочатку там були солдати I Італійського легіону, а потім XI Клавдійового легіону, можливо і допоміжні війська. У них було багато фракійців за походженням, і представників інших народів.

З Херсонесом зв'язок був морем і сушею. Існували римські військові пости і в деяких інших місцях. Завдання всіх цих військ було і в тому, щоб захищати плавання вздовж південного берегу Криму. Вся прибережна полоса від Харакса до Херсонеса знаходилась під контролем римських військ. Таким чином, в другій половині II ст. – першій половині III ст. римські війська контролювали не тільки Херсонес і Харакс, але й обширні райони Тавриди, аж до середньої течії р. Альми на півночі і до сучасної Алушти на сході, писав В.Зубар [3, с. 88–89]. Всього в Тавриді було десь з матросами до 2 тис. чол. римських військовиків.

В околицях Херсонеса відбувалися відправи культам римських богів, коли там стояло римське військо. Зокрема, це культовий комплекс Юпітера Доліхена поблизу сучасної Балаклави, святилище в Хараксі, культова споруда у верхів'ї Козачої бухти, олтарі з присвятою Геркулесу. Єдиним офіційним римським культом, який відправляло населення міста Херсонеса можна вважати культ імператора, впроваджений не пізніше часів Доміціана. Цей культ існував, бо тут перебував римський гарнізон, частина населення була зацікавлена у зв'язках з Римом. Частина заможних громадян отримала й римське громадянство. Траян теж після успішних війн з даками наполягав тут на римській присутності, бо активізувалися «сармати нової хвилі».

Після так званих «скіфських війн» останньої третини III ст. Херсонес продовжував перебувати в орбіті римської політики, хоча і не вважався частиною імперії. Між Дакійськими і парфянською війною в Ольвії перебувала й кавалерія Босфору, союзного Риму. Загальна політика Риму в Північному Причорномор'ї полягала в підтримці античних центрів, які б стримували натиск «варварських племен». З 20–30-х років II ст. Херсонес указом імператора став підлеглим вже царю Боспорського царства Котісу II. В наступне, четверте десятиліття цього ж століття, коли Боспор явно не виявив сприяння Ольвійській державі у боротьбі з натиском сарматів, сюди знову прибув римський воєнний загін. Римська військова присутність поширювалася і в 50-ті роки II ст. В наступні сто років це сприяло економічному підйому міста. Воно було основним центром римської військової присутності в Тавриді. Самі ж гарнізони переважно були за містом, зокрема на мисі Ай-Тодор. Координації їхніх дій велася зі штабу, певно, в цитаделі.

При імператорові Антоніні Пії Херсонес отримав певні «свободи» на підставі спеціального закону. Цю елевтерію другий раз місто отримало не раніше 138 р.

Тільки з V–VI ст. візантійські імператори стали проявляти інтерес до Херсонесу, чи Херсону – так він став називатися.

На Босфорі, царстві яке розміщувалось в Європі і Азії, стаціонарних римських загонів не було. З перебуванням там Помпея, який переслідував Мітрідата VI, був прийнятий *Lex Pompeia* який гарантував полісам розширені права у сфері суспільно-політичних відносин і державного управління згідно з традиціями елліністичного полісного устрою, але з урахуванням досвіду римського управління містом. Тобто, вся попередня система управління царськими землями, яка стримували полісне землеволодіння, обмежувала грецькі поліси в їхніх правах, була відкинута [5, с. 22–23]. Боспорський цар Фарнак не підтримав Помпея в громадянській війні в Римській державі. Але, згодом вів активну підготовку до війни з римлянами в другій половині 50-х років. 2 серпня 47 року до н.е. ери у битві при Зеле Юлій Цезар розбив армію Фарнака, поховавши його надії створити об'єднане Понтійсько-боспорське царство. У зв'язку з цим Цезар і надіслав повідомлення в Рим про цю перемогу словами «Veni, vedi, vici!» Тож Фарнак змушений був уступити Риму Синоп і увесь Понт [5.50]. Втім, Цезар виявив «милість» і дозволив Фарнаку повернутися в Боспор.

Ще на початку I ст. н.е. за правління царя Аспурга скіфи і таври були підкорені, але зберегли свою самостійність в справах і союзах, тобто стали васалами царства. В час принципату Тиберія Аспург вже дістав титул «друг римлян», що означало проримську орієнтацію Боспору [4, с. 166]. Саме ж Боспорське царство платило імперії форос, який доправляли наміснику провінції Віфінія-Понт, тобто царство було васалом Римської імперії. Адміністрація останньої здійснювала військовий і політичний контроль над Боспорським царством. Аспург, під тиском римської адміністрації надав ряд пільг містам. Він мав підтримку жителів європейської й азіатської частини Босфору. Він же спробував і підкорити собі Херсонес [3, с. 11]. В час римсько-боспорської війни 45–49 рр. н.е. названі вище племена ослабили свою залежність від боспорської влади. Вони вторгаються у володіння херсонесців. Але в середині 60-х років скіфо-таври і сармати були змушені під ударами римлян покинути ті землі. Проте у скіфів залишилась більша частина їхньої території в Центральному і Передгірному Криму.

Боспорське царство за Доміціана мало захищати північно-східні рубежі римської імперії від аланів та інших кочівників, оберігати Херсонес, інші грецькі міста Криму від тавро-скіфів. Римські війська тут з'являлись епізодично, щоб посадити свого ставленика на престол, чи подавити сепаратизм того чи іншого боспорського царя. Так, Рим цілком можливо, підтримав військом царя Понту Полеона II в 39–40 рр., коли Калігула подарував йому престол в Босфорі. Ще раз прийшли сюди римляни між 45/46–49 роками, коли сюди послали А.Дідія Галла з експедиційним корпусом який мав скинути

бунтівливого царя Мітрідата (39/4–41/42) і передати престол його брату Котісу I. Цей конфлікт не міг не торкнутися й Ольвії, Херсонесу Таврійського, Понтійського і Скіфського царств. Дискусійним є питання, чи на стороні Риму у війні з Боспором тоді взяли участь херсонеські загопи [5, с. 257]. В усякому випадку, політика Риму на те, щоб перетворити Понт і Босфор на римські провінції довелося відкласти, в другому випадку вона так і не здійснилася.

Мабуть римські війська брали якусь участь у війнах в Босфорі в кінці II ст. з новими хвилями сарматів, які селилися в тих краях. Тож на кінець II ст. римські війська разом з боспорянами відвоювали частину території південно-західної Тавриди, яка знаходилася до того під владою сарматського кочового об'єднання. Тоді ці терени перейшли під контроль римської адміністрації, зі штабом в Херсонесі. Титул який мав боспорський цар на межі I і II століть Савромат I звучав так: «друг царя і друг римлян». Але він мав бути стверджений принцепсом й римським сенатом. В часи царів Рескупоріда і Савромата I – в кінці I – на початку II ст. проявляється деяке посилення царської влади у вигляді відродження елліністичних традицій і відносна самостійність стосовно Риму. Але це сталося тому, що римляни самі переклали на Боспор відповідальність за становище на Північному Кавказі і в Криму. Тим самим вони сприяли військово-економічному підйому царства.

Вочевидь, після війни Савромата з таврами і скіфами в 110 р. н.е. було здійснення розмежування у контролі над Тавридою. Союзні Босфору херсонесці контролювали південно-західну частину, десь до Аю-Дага (Партеніта), а Босфор- південне узбережжя від Партеніта до Феодосії. Таким чином Таврида була під захистом від кочівників-завдання яке ставив ще Доміціан, а потім й Траян вже перед Савроматом I. Підкорення таврів дозволило контролювати морський шлях вздовж узбережжя і не допускати піратських нападів на судна, що йшли в Херсонес чи на Боспор. Центральна Скіфія і передгір'я номінально визнавали васалітет Боспорської держави, але те визнання тільки сповільнило процес закріплення сарматів в Криму і стало причиною нових зіткнень Босфору зі скіфами. Наступник Савромата I, цар Котіс II в перший рік свого царювання (123 р.) знову воює зі скіфами, які, мабуть, перестали вважати себе залежними від Босфору, і були переможені новим царем. Такий стан зіткнень зберігався до приходу римських військ в Крим і навіть до кінця II ст., до чергової війни з тавро-скіфами. Після останньої довелося укласти новий договір про володіння в Тавриді між римською адміністрацією і херсонесцями з одного боку, і Савроматом II з другого.

Перехід частини цих територій під контроль римських військ призвів і до зміни соціально-економічних відносин в середовищі варварів, які тут проживали, писав В. Зубар.

Як вже вказувалося, Херсонес зміг дістати другу елевтерію не раніше 138 р. [2, с. 139]. Римські війська були введені в Херсонес в середині – другій половині 40-х років II ст., а до 50-х років розширили зону свого впливу на його околиці, де вони й розміщувались. Командування військ, мабуть, було в цитаделі міста.

Оскільки ці війська розміщувалися не тільки в Херсонесі, але в інших пунктах Південно-Західної Тавриди, де жили «варварські» племена, то частина її території була включена в сферу військово-політичного й економічного впливу Римської імперії і Херсонесу. Можна говорити про економічну експлуатацію цього регіону, але не про його політичну інтеграцію в склад імперії чи Херсонесу [2, с. 148].

В боспорських військах імператорського часу, незважаючи на римське озброєння і структуру, зберігали традиції еллінізму, зокрема, зберегли фалангу піхотинців-гоплітів, яка могла успішно взаємодіяти з сарматською кіннотою, вважає С.Сапрыкін. В ці фаланги могли вливатися й громадяни-ополченці з грецьких міст. Знову ж таки, говорити про політичну інтеграцію і цього населення в склад імперії чи Херсонесу, не доводиться. Та й не було римських військ у Босфорі які б там знаходилися постійно. Там, мабуть, зберігалось місцеве самоуправління, а римляни діяли через верхівку населення у впровадженні своїх цілей. А ця рента говорила тільки про нееквівалентний обмін між сторонами. А ця рента присвоювалась, мабуть, римською адміністрацією і йшла на утримання римських військ в Тавриді.

Список використаних джерел:

1. Зубарь В. М. Херсонес Таврический и Римская империя. *Очерки военно-политической истории*. К., 1994.
2. Зубарь В. М. Римское военное присутствие и население Таврики во II – первой половине III в. *Vita Antiqua*. Київ, 2003. № 5–6. С. 138–152.
3. Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя. К., 1998.
4. Сапрыкин С. Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический: взаимоотношения метрополии и колонии в VI–I вв. до н. э. Москва, 1986.
5. Сапрыкин С. Ю. Боспорское царство на рубеже двух эпох. Москва, 2002.
6. Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I вв. до н.э. *Очерки истории и культуры*. К., 2005.